

تخریب محیط زیست عراق در اشغال از منظر حقوق بین‌الملل
پرستو راهنورد^۱ - سهراب صلاحی^۲ - ابومحمد عسگرخانی^۳
تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۸/۱۸ - تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۹/۱۰

چکیده:

اشغال عراق توسط آمریکا در سال ۲۰۰۳ به بهانه مبارزه با تروریسم و سلاح‌های کشتار جمعی و دفاع از حقوق بشر و استقرار دموکراسی انجام گرفت. آمریکا در این جنگ از تسلیحات خوشه‌ای و فسفر سفید و اورانیوم رقیق شده استفاده نمود که منجر به پیامدهای سنگین زیست محیطی و انسانی سنگینی گردید. این مقاله در صدد پاسخ به این سوالات می‌باشد که در دوران اشغال عراق (۲۰۱۱-۲۰۰۳)، تحلیل حفاظت و عدم تخریب محیط زیست این کشور از سوی اشغالگران چگونه قابل تبیین است؟ پیامدهای زیست محیطی بکارگیری سلاح‌های ممنوعه در اشغال عراق از منظر حقوق بین‌الملل دارای چه توصیفی می‌باشد؟ و در صورت ارتکاب جنایات بین‌المللی در رابطه با محیط زیست در عراق، مراجع صالحه برای تعقیب، محاکمه و مجازات کدام هستند؟ روش مطالعه تبیینی و تحلیلی و مطالعه اسناد، کتب و نشریات فارسی و انگلیسی و آمار رسمی و گزارشات می‌باشد.

واژگان کلیدی: محیط زیست، تخریب محیط زیست، اشغال عراق، حقوق بین‌الملل

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

^۱ - دانشجوی دکتری، گروه حقوق بین‌الملل، واحد قشم، دانشگاه آزاد اسلامی، قشم، ایران
p.rahnvard@gmail.com

^۲ - استادیار (استاد مدعو)، گروه حقوق، واحد قشم، دانشگاه آزاد اسلامی، قشم، ایران: نویسنده مسئول
Salahi.sohrab@gmail.com

^۳ - دانشیار (استاد مدعو)، گروه حقوق، واحد قشم، دانشگاه آزاد اسلامی، قشم، ایران
asgarkha@ut.ac.ir

مقدمه

امروزه با پیشرفت‌های جدید تکنولوژیک، شکل و نوع جنگها نیز تغییر یافته است و بکارگیری جنگ افزارهای جدید دارای اثرات و پیامدهای متفاوت و جدیدی بر محیط زیست گردیده‌اند. به گفته آلبر کامو " تمدن ماشینی به آخرین مرحله توحش خود رسیده است از این پس و در آینده ای نه چندان دور می‌بایستی بین خود کشی دسته جمعی و استفاده هوشمندانه از پیروزی های بشر دست به انتخاب زند."

از طرفی حفظ محیط زیست و توجه به مسائل زیست محیطی به خصوص در دوران جنگ و مخاصمات مسلحانه یکی از موضوعات مهم جهانی و انسان معاصر و مدافعان حقوق بشر است و تحقق امنیت و رشد و توسعه و سلامتی نسل‌های آینده رابطه تنگاتنگی با محیط زیست دارد. جنگ به عنوان یکی از عوامل تشدید کننده تخریب محیط زیست همواره مورد بحث می‌باشد و تهدیدات جنگ و مخاصمات از این بابت مهم است که علاوه بر آسیب‌های جدی انسانی، آسیب‌های غیرقابل برگشت بر طبیعت وارد می‌سازد که در بلندمدت ثروت و اقتصاد عمومی، امنیت سیاسی، اجتماعی را به مخاطره می‌اندازد.

اما علی‌رغم تاکید ماده ۴ بند ۲ منشور ملل متحد بر منع جنگ، همچنان شاهد افزایش جنگ - ها در نقاط مختلف جهان به خصوص منطقه استراتژیک خاورمیانه با عناوین متعدد برقراری صلح و امنیت، دموکراسی، دفاع مشروع، مبارزه با تروریسم، دفاع از حقوق بشر می‌باشیم که منجر به خسارات شدیدی بر منابع منطقه و محیط زیست آن گشته است. اشغال عراق توسط آمریکا و متحدینش در سال ۲۰۰۳ علی‌رغم مخالفت‌های جامعه بین‌المللی یکی از این جنگ‌هاست.

آمریکا و متحدانش با استناد به دفاع مشروع پیشگیرانه و قطعنامه شماره ۴۴۱ شورای امنیت و با تأکید بر نقض الزامات آتش بس مندرج در قطعنامه شماره ۶۸۷ از سوی دولت عراق، این کشور را مورد تهاجم قرار دادند و در پی آن سرزمین عراق به اشغال نیروهای مهاجم درآمد. تهاجم و اشغال عراق از همان ابتدا، نقض آشکار قوانین بین‌المللی بود. در این جنگ فرصتی فراهم آمد تا آمریکا نوآوری های خود را در زمینه تکنولوژی تسلیحاتی به جهانیان عرضه کند.

ایالات متحده و شرکای نظامی‌اش با استفاده از بمب‌ها و سلاح‌هایی نظیر (اورانیوم رقیق شده و فسفر سفید و بمب‌های خوشه‌ای) تهاجم خود را آغاز نمودند. در این جنگ آمریکا برخلاف کنوانسیون‌های حقوق بشر دوستانه و چهارگانه ژنو ۱۹۴۹ و لاهه و ENMOD اقدام نمود.

تسلیحات بکار رفته در این جنگ نه تنها بر عراق بلکه بر کشورهای حاشیه خلیج فارس و منطقه اثرات بسیاری باقی گذارده است که اثرات آن برای سالیان دراز قابل رویت خواهد بود و مردم این کشورها قربانیان تدریجی و خاموش جنگ و تسلیحات به کاررفته در آن در منطقه خواهند بود.

این مقاله در صدد پاسخ به سوالات زیر می‌باشد:

۱- در دوران اشغال عراق (۲۰۱۱-۲۰۰۳)، تحلیل حفاظت و عدم تخریب محیط زیست

این کشور از سوی اشغالگران چگونه قابل تبیین است؟

۲- پیامدهای زیست محیطی بکارگیری سلاح‌های ممنوعه در اشغال عراق از منظر حقوق

بین‌الملل دارای چه توصیفی می‌باشد؟

فرضیه اصلی آن عبارتست از:

بین اشغال عراق توسط آمریکا و تخریب محیط زیست این کشور و نقض تعهدات بین‌المللی و مسئولیت بین‌المللی آمریکا ارتباط وجود دارد و نقض تعهدات و عدم رعایت کنوانسیون‌ها توسط آمریکا در اشغال عراق جنایت جنگی و جنایت علیه بشریت محسوب می‌گردد. دادگاه‌های بین‌المللی، دادگاه‌های ملی عراق و آمریکا و همچنین مبتنی بر صلاحیت جهانی، دادگاه‌های کشورهای عضو کنوانسیون ژنو ۱۹۴۹، مکلف به تعقیب، بازجویی، محاکمه و مجازات مرتکبین جنایات بین‌المللی در اشغال عراق هستند.

هدف کلی: بررسی پیامدهای کاربرد سلاح‌های ممنوعه (اورانیوم رقیق شده و فسفر سفید)

در تخریب محیط زیست در اشغال عراق از منظر حقوق بین‌الملل می‌باشد.

روش تحقیق

روش مطالعه بصورت تحلیلی تبیینی از نوع کتابخانه‌ای و مراجعه به آمار و اسناد، سایت‌های علمی، رسمی می‌باشد که پس از گردآوری و طبقه‌بندی اطلاعات و تجزیه و تحلیل آنها به طور عمده از طریق تحلیلی مبتنی بر تفکر و استدلال صورت گرفته است.

تعریف مفاهیم

در این مقاله منظور از محیط زیست (Environment) عبارت است از آب، خاک، هوا، گیاه، جنگل، بیشه، جلگه، دریا، رودخانه آبیان و... شهر یا ده (شامل کوچه، خیابان آساختمان‌ها اعم از تاریخی و عادی و کارخانه و...) (کیس، ۱۳۷۹: ۵) همچنین طبق تعریف شورای اقتصادی اروپا: محیط زیست شامل آب، هوا، خاک و عوامل درونی و برونی مربوط به حیات هر موجود زنده

می‌گردد. همچنین محیط زیست مصنوعی عبارت است از بخشی از محیط زیست که به دست بشر ساخته شده است. بطور کلی شهرهای ما با تمام محتوایشان محیط زیست مصنوعی ما را تشکیل می‌دهند. خانه‌ها، خیابان‌ها، مدارس، فرودگاه‌ها، کارخانه‌ها و ... همگی از اجزای محیط زیست مصنوعی می‌باشند.

در تعریف دیگر محیط زیست مجموعه‌ای از شرایطی است که حول یک فرد یا جامعه را احاطه نموده است و محتوای آن شامل فاکتورهای فیزیکی و شیمیایی، بیولوژیکی اجتماعی و فرهنگی است. (یوسفی، ۱۳۹۲)

همچنین در ۲۱ ژوئن ۱۹۹۳ در لوگانو محیط زیست چنین تعریف گردیده است: منابع طبیعی جاندار و غیر جاندار نظیر آب، خاک، هوا و گیاهان، جانوران و واکنش‌های بین عوامل مشابه و دارایی‌هایی که بخشی از میراث فرهنگی هستند و به عنوان ویژگی‌های خاص از محیط زیست به شمار می‌آیند. (پور هاشمی، ۱۳۹۲) براساس بند ۱۳ ماده ۲ کنوانسیون مذکور محیط زیست شامل بخش‌های زیر می‌شود:

الف: منابع طبیعی تجدید پذیر و غیر قابل تجدید پذیر آب و خاک و کلیه جانداران و گیاهان و تأثیر متقابل این عوامل بر یکدیگر. ب: اموال و دارایی‌هایی که جز میراث فرهنگی می‌باشند. ج: مناظر و چشم اندازهای ویژه.

لذا محیط زیست ساخت دست بشر همچون بناها و آثار تاریخی، ساختمان‌های گوناگون و یا مناظر و چشم اندازهای ویژه به عنوان بخشی از محیط زیست باید در برابر تخریب حراست و حفاظت شوند. (کیس، همان منبع) تخریب محیط زیست و خیم شدن محیط زیست از طریق کاهش منابع مانند هوا، آب و خاک است. تخریب اکوسیستم؛ تخریب محل سکونت؛ انقراض حیوانات وحشی؛ و آلودگی این تعریف به عنوان هرگونه تغییر یا مزاحم محیطی تلقی می‌شود که مضر یا نامطلوب باشد. (Johnson, 1997)

حفاظت از محیط زیست در درگیری‌های مسلحانه

حقوق محیط زیست بین‌المللی و مخاصمات مسلحانه به منظور حفاظت از محیط زیست در مقابل این قبیل آسیب‌ها و آلودگی‌ها، اصول و مقرراتی را پیش‌بینی نموده است. برخی از این اصول مانند اصل ۲۶ اعلامیه استکهلم و اصل ۲۴ اعلامیه ریو غیرالزام‌آور و بعضی دیگر از قبیل اعلامیه ۱۸۹۹ لاهه، پروتکل ۱۹۲۵ ژنو، کنوانسیون ۱۰ آوریل ۱۹۷۲ و ۱۳ ژانویه ۱۹۹۳

پاریس الزام آور می‌باشند. مهم‌ترین اصول و مقررات حفاظت از محیط زیست در مخاصمات مسلحانه، کنوانسیون ENMOD و پروتکل I است که فعلات به صورت عرف در نیامده است. علی‌رغم تدوین اصول و مقررات لازم برای حفاظت از محیط زیست، برخورد جدی با نقض-کنندگان این اصول صورت نمی‌گیرد. ضروری است ضمانت اجرایی قوی و دستگاه نظارتی ویژه به منظور نظارت بر حسن اجرای این قوانین در نظر گرفته شود. و برای کشورهای نقض‌کننده این اصول مجازات متناسب پیش‌بینی شود.

رویکرد جامعه بین‌المللی گواه این مطلب است که حمایت سنتی حقوق بین‌الملل بطور تدریجی از ممنوعیت خسارات وارده به محیط زیست به سمت جرم‌انگاری در حال حرکت است و توصیف خسارات وارده به محیط زیست به عنوان جنایات جنگی در اساس نامه دیوان کیفری بین‌المللی گام مثبتی در راستای گرایش به جرم‌انگاری در این حوزه است. (قوام آبادی و همکاران، ۱۳۹۰) از جمله اسناد اول منشور جهانی طبیعت (قطعنامه ۷.۳۷) مصوب مجمع عمومی ملل متحد در سال ۱۹۸۲ که به موجب بند ۵ آن باید طبیعت را در برابر صدمات ناشی از جنگ و سایر فعالیت‌های آن در امان داشت. اصل ۲۱ اعلامیه استکهلم مصوب که ورود خسارت به محیط زیست واقع در خارج قلمرو صلاحیت ملی ممنوع است. بدیهی است این ممنوعیت فعالیت‌های جنگی رانیز در بر می‌گیرد. (بیگدلی، ۱۳۹۲)

- پروتکل اول الحاقی ۱۹۷۷

در بند ۳ ماده ۳۵ در مورد ممنوعیت به کارگیری شیوه‌ها و وسائل جنگ که منجر به خسارت شدید و گسترده و دراز مدت بر محیط زیست طبیعی گردد اشاره داشته است. به موجب این بند به کارگیری روش‌ها و ابزارهای جنگ با هدف وارد ساختن خسارت شدید و گسترده و دراز مدت به محیط زیست طبیعی با احتمال وقوع چنین خساراتی ممنوع می‌باشد. در بند ۳ ملاحظه می‌گردد که علاوه بر کلمه قطعیت به احتمال وقوع خسارت شدید و گسترده بر محیط زیست اشاره شده است. که البته همین مورد بعدها در حقوق بین‌الملل محیط زیست در قالب اقدامات احتیاطی مورد شناسایی قرار گرفته است. همچنین در بند ۲ ماده ۵۴ حمله، تخریب و انتقال و غیرقابل استفاده نمودن اموالی که برای بقای غیرنظامیان ضروری است نظیر ذخایر آب آشامیدنی، مواد غذایی و مناطق کشاورزی برای تولید مواد غذایی و کارگاه‌های آب‌رسانی به منظور اینکه ارزش آنها برای تغذیه جمعیت غیرنظامی یا طرف مخالف سلب گردد با هر انگیزه (زیا درآمدن غیرنظامیان یا نقل مکان و...) ممنوع است. با تعمق در ماده ۵۴ می‌توان

ابعاد زیست محیطی برخی از اموال جمعیت غیر نظامی را مشخص نمود. حتی دسترسی به غذا و محصولات کشاورزی و اراضی کشاورزی و حق دسترسی به آب آشامیدنی سالم (تاسیسات و ذخایر آب آشامیدنی). همچنین در بند ۴ همین ماده مقرر گشته که اموال غیر نظامی نباید هدف اقدامات تلافی جویانه قرار گیرد. ماده ۵۵ ناظر بر حمایت از محیط زیست طبیعی در زمان درگیری می‌باشد. که در فصل سوم پروتکل ناظر بر حمایت از اموال غیر نظامیان گنجانیده شده است و تلاش گردیده از محیط زیست در قالب حمایت از اموال غیر نظامی محافظت گردد. در حالی که ماده ۳۵ تمرکز بر روی ابزار و روش‌های جنگ بود و همین طور در بند یک ماده ۵۵ ممنوعیت استفاده از ابزار و روش‌های جنگ نیز مطرح است. به موجب این ماده در هنگام مخاصمه باید از محیط زیست مراقبت گردد تا در برابر آسیب‌های گسترده و طولانی و شدید حفاظت شود. این حفاظت شامل ممنوعیت روش‌ها و ابزارها جنگی به منظور وارد ساختن خسارت به محیط زیست طبیعی می‌باشد. یا این احتمال می‌رود که آسیب و در نتیجه سلامتی یا نقص عضو افراد لطمه ببندد. در هدایت عملیات نظامی باید مراقبت کافی برای در امان ماندن محیط زیست به عمل آید. (راجرز، ۱۳۸۷: ۸۸)

ممنوعیت وارد ساختن خسارت گسترده و دراز مدت به محیط زیست در خلال مخاصمات و ممنوعیت استفاده از ابزارها و روش‌های جنگی برای وارد ساختن خسارت به محیط زیست طبیعی ممنوعیت وارد آمدن خسارات احتمالی گسترده شدید و طولانی و ممنوعیت به خطر انداختن سلامت و حیات جمعیت غیر نظامی از طریق آسیب شدید به محیط زیست و همچنین در ماده ۳۵ بند ۲ آمده که نمی‌توان از حمله به محیط زیست به عنوان اقدام تلافی جویانه استفاده کرد. در ماده ۵۶ ممنوعیت حمله به تاسیسات حاوی نیروهای خطرناک آمده است مبنای این ممنوعیت نیز امکان آسیب جدی به سکنه غیر نظامی می‌باشد. برخی نیروگاه‌ها، سدها، آب بندها و نظایر آن حاوی عناصر خطرناکی هستند که می‌توانند به محیط زیست طبیعی و انسانی لطمه و آسیب برسانند و آثار و خسارات درگیری را به اشخاص و اموال و گروه‌های غیر نظامی تسری دهد. همچنین سایر اهداف نظامی در صورتی که حمله به آنها به دلیل مجاورت با این تاسیسات می‌باشند به دلایل فوق ممنوع است. تنها در صورتی که شرایط اهداف نظامی را دارا باشند می‌توانند مورد حمله قرار گیرند. (هنکرتز، ۱۳۸۷: ۲۴۰)

در ماده ۵۷ نیز بر ضرورت اقدامات احتیاطی در هدایت عملیات نظامی اشاره گردیده است تا آسیب و خسارت کمتری به اشخاص و اموال غیر نظامی وارد آید. همچنین در بند ۲ (ب) این

ماده هرگونه آسیب زیست محیطی باید با اهداف نظامی بدست آمده متناسب باشد. (راجرز، ۱۳۸۰) در پروتکل دوم الحاقی حمایت از قربانیان مخاصمات مسلحانه غیر بین‌المللی بر خلاف پروتکل اول مقررات اندکی را جهت حفاظت محیط زیست ارائه و مطرح ساخته است. در مورد ارزش و اعتبار مفاد پروتکل دوم الحاقی نسبت به پروتکل اول اجماع چندانی نیست و به لحاظ عرفی بودن قواعد مطروحه در آن بحث‌های فراوانی وجود دارد. با این وجود به دلیل گسترش و ماهیت و ویژگی‌های این درگیری‌ها در سنوات اخیر مورد توجه نظام حقوق بین‌الملل بشر دوستانه بوده است. پروتکل دوم الحاقی نیز در مواردی به طور غیر مستقیم به حمایت از محیط زیست پرداخته است. ماده ۱۴ حیوانات اهلی و تاسیسات آب آشامیدنی. ماده ۱۵ ممنوعیت حمله به تاسیسات حاوی نیروهای خطرناک و ممنوعیت به خطر انداختن شرایط زیستی جمعیت غیر نظامی مانند مواد غذایی. ماده ۱۶ حمایت از میراث معنوی و فرهنگی مردم.

در نهایت کنوانسیون ۱۹۷۶ سازمان ملل در مورد ممنوعیت استفاده از تکنیک‌های تغییر دهنده محیط زیست در مخاصمات مسلحانه اشاره نموده است. براساس ماده یک دولت‌ها متعدد می‌گردند تا از آن دسته از تکنیک‌های تغییر دهنده محیط زیست که منجر به آسیب و خسارت گسترده و طولانی به هریک از دول عضو گردد اجتناب ورزند.

همچنین تضمین بوم‌زدایی را باید در جرم‌انگاری تخریب محیط زیست در اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی جستجو کرد. در ماده ۸ اساسنامه دیوان تخریب شدید و گسترده و بلند مدت محیط زیست ممنوع است و می‌تواند تنها رکن مادی جنایات بین‌المللی مطروحه در اساسنامه دیوان باشد. جنایات جنگی می‌تواند در ارتباط مستقیم با تخریب شدید و گسترده محیط زیست و سایر خسارات زیست محیطی باشد. نظیر:

- حملات عمدی به سوی اهداف غیر نظامی یا اهدافی که دارای کاربرد نظامی نیستند. (ماده ۸ بند ب ۲) این قبیل اقدامات می‌تواند منجر به تخریب محیط زیست واقع در اهداف غیر نظامی گردد. نظیر آسیب شدید به مزارع کشاورزی، جنگل‌ها منابع آبی و سایر عناصر زیست محیطی واقع در مناطق غیر نظامی که در مورد عراق نیز ذکر شد.

- تخریب و تصرف اموال در سطح گسترده که به صورت مغرضانه و غیر قانونی صورت گیرد. (ماده ۸ بند الف ۴)

- وارد آمدن تلفات و صدمات به افراد غیر نظامی یا تهدید اهداف غیر نظامی (ماده ۸ بند

ب (۴)

- استفاده از سلاح‌های سمی (ماده ۸ بند ب ۱۷) که می‌تواند منجر به تخریب محیط زیست انسانی و طبیعی گردد.

- غارت یه شهر یا مکان خاص اگر چه بر اثر حمله به اشغال در آمده باشد. (ماده ۸ بند ۱۶) نظیر غارت منابع طبیعی و سایر عناصر زیست محیطی دیوان بین‌المللی دادگستری در قضیه اقدامات مسلحانه در قلمرو کنگو در سال ۲۰۰۵ به این بحث پرداخته است. کنگو مدعی بود که اوگاندا به عنوان دولت اشغالگر به تعهداتش براساس حقوق بین‌الملل بشر دوستانه عرفی مبنی بر ممانعت از چپاول و غارت و سوء استفاده منابع طبیعی عمل نکرده و در نتیجه مرتکب نقض تعهد به مراقبت کافی براساس حقوق بین‌الملل شده است. (حسینی آزاد و همکاران، ۱۳۹۳)

- تحمیل گرسنگی اجباری بر غیر نظامیان به عنوان حربه از طریق محروم ساختن این افراد از لوازم حیاتی که برای بقای آنها ضروری است. همچنین ایجاد مانع در ارسال محموله‌ای حیاتی که طبق کنوانسیون‌های ژنو ضروری است. (ماده ۸ بند ب ۲۵)

همچنین طبق (بند ۲ ماده ۵۴) پروتکل اول الحاقی به کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو حمله و تخریب و انتقال و غیر قابل استفاده کردن اموالی که برای بقای سکنه غیر نظامی ضروری است. نظیر مواد غذایی مناطق کشاورزی و دامی و تاسیسات و ذخایر آب آشامیدنی و کارگاه‌های آب رسانی به خصوص به این منظور که ارزش آنها برای تغذیه جمعیت غیر نظامی یا طرف مخالف سد شود با هر انگیزه‌ای که باشد. خواه جمعیت غیرنظامی از گرسنگی از پای در آیند و یا مجبور به نقل مکان شوند ممنوع است. همچنان که ملاحظه می‌شود بخش عمده‌ای از مصادیق لوازم حیاتی برای بقای جمعیت غیر نظامی شامل عناصر پایه محیط زیست مانند آب و هوا و غذای سالم می‌گردد.

آدریان پار استاد سیاست‌های زیست محیطی مطرح می‌کند که: "ادعای تخریب زیست محیطی جرمی علیه بشریت است. بشریتی که در مکان و زمان بسط داده شده است و موضوعی است. تفاوت‌های تاریخی و جغرافیایی در آن دخیل نیست". جنایت علیه بشریت عملی است که موجب رنجش غیر ضروری و شدید انسان‌ها می‌شود. تخریب محیط زیست کیفیت زندگی انسان را پایین می‌آورد و در بسیاری از کشورها تجاوز به حق محیط زیست و تخریب و آلوده کردن آن جرم محسوب می‌شود و برای مرتکبین جزای نقدی، حبس و غیره لحاظ گردیده است و ماده ۱۳ اعلامیه ریو جهت تعقیب عاملان آلودگی محیط زیست تاکید دارد.

بررسی اسناد حاکی از آن است که نخستین بار خسارت عمدی و شدید به محیط زیست

پیش نویس طرح جرائم علیه صلح و امنیت بشری که اصول نورنبرگ و مضامین بشری را در خود جای داده است تحت عنوان جنایت بین‌المللی یاد کرده است که مرتکبین این جنایت افرادی هستند که به نحو عمدی باعث خسارت طولانی و شدید و گسترده به محیط زیست طبیعی شده‌اند. همچنین در ماده ۱۹ طرح کمیسیون حقوق بین‌الملل در مورد مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها بیان می‌دارد که جنایت جنگی می‌تواند ناشی از نقض شدید یک تعهد بین‌المللی با اهمیت اساسی برای سالم نگه داشتن و حفاظت از محیط زیست انسانی صورت گیرد که بعدها همین ماده حذف گردید.

همچنین طبق ماده ۷ اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی منظور از جنایت بر ضد بشریت اعمال مشروحه زیر را در بر می‌گیرد:

که در یک حمله گسترده یا سازمان یافته بر ضد یک جمعیت غیر نظامی و با علم به آن حمله ارتکاب یابند. قتل، قلع و قمع کردن، به بردگی گرفتن، کوچ یا جابجایی اجباری جمعیت، حبس، تجاوز جنسی، بردگی جنسی، عقیم کردن اجباری. همچنین سایر اعمال ضد انسانی مشابه که عمداً به قصد ایجاد رنج زیاد یا صدمه شدید به جسم و یا سلامتی روحی صورت پذیرد.

تدارک حملاتی با علم به اینکه این حملات منجر به کشتار انبوه مردم بی‌دفاع می‌شود و یا آسیب‌های جدی و وسیع به منابع ملی وارد می‌سازد و در مقایسه با هر نوع هدف نظامی زیاده‌روی به شمار رود (نظیر آنچه که در فلوجه اتفاق افتاد). (رابرتسون، ۱۳۸۳: ۴۶۱)

در کنوانسیون‌های ۱۸۹۹ و ۱۹۰۷ لاهه صرفاً به تنظیم و تدوین قوانین اولیه جنگ اشاره گردیده است ولی در کنوانسیون‌های جدید حقوق بین‌المللی بشر دوستانه (نظیر کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو ۱۹۴۹، پروتکل اول ۱۹۷۷ و کنوانسیون‌های لاهه برای حمایت از اموال فرهنگی در زمان‌های جنگ شامل موارد مربوط به جنگ اعلان گردیده و نیز در سایر درگیری‌های مسلحانه بین‌المللی حتی اگر طرفین وجود وضعیت حقوق جنگ را نپذیرفته باشند شامل می‌شود. (بلدسو، ۱۳۷۵: ۵۱۶)

همچنین می‌توان به دور اول دادگاه صدام وی به همراه همدستانش (برزان الکریتی) به اتهام کشتار بیش از ۱۴۰ نفر از مردم شهر شیعه نشین دجیل و در ۶۰ کیلومتری شمال بغداد و تخریب زمین‌های کشاورزی آنان و نیز کوچ اجباری بسیاری از خانواده‌های این شهر در سال ۱۹۸۲ و حمله به چاه‌های نفتی کویت، محاکمه شد و به جنایات ضد بشری محکوم کرد.

اشاره نمود. (عصر ایران، کدخبر ۱۴، ۲۶، ۶۰ آبان ۱۳۸۵)

نقض حقوق بشر در طول جنگ و اشغال در عراق

در مارس ۲۰۰۳، نیروهای ائتلاف تحت رهبری ایالات متحده، تهاجم به عراق را آغاز کردند، که منجر به کشته شدن مردم و سایر جنایات شد. از زمان حمله، نیروهای اشغالگر ائتلافی و مقامات عراقی از انجام وظیفه خود برای حفاظت از زندگی و حقوق مردم و سلامت آنها اجتناب نپذیر بوده و نتایجی ویرانگرانه را برای زندگی و سلامت مردم عراق به بار آورده‌اند.

جنایات در عراق فاجعه آمیز بوده است. محققان دانشکده بهداشت عمومی جان هاپکینز بلومبرگ در ایالات متحده آمریکا محاسبه کرده‌اند که در نتیجه جنگ عراق در سال ۲۰۰۳ حدود ۶۵۵۰۰۰ عراقی مردند. سازمان بهداشت جهانی (WHO) در ماه مارس ۲۰۰۳ تا ژوئن ۲۰۰۶، ۱۵۱ هزار مورد مرگ و میر ناشی از مرگ و میر را تخمین زده است. توسط WikiLeaks ثبت شده بیش از ۶۶۰۰۰ غیر نظامی در طول جنگ عراق بین سال‌های ۲۰۰۴ تا ۲۰۰۹ کشته شدند. (گاردین، ۲۲ اکتبر ۲۰۱۰)

گزارش‌های مختلف از نیروهای اشغالگر در عراق حاکی از نقض شدید حقوق بین‌الملل و حقوق بشر را مورد نقد قرار داده است. به عنوان مثال حملات ایالات متحده به فلوجه در ماه آوریل و نوامبر ۲۰۰۴ به طور گسترده‌ای گزارش شده است که ادعا شده است که جنایات جنگی، حملات مستقیم علیه غیرنظامیان، استفاده از سلاح‌های فسفر سفیدی برای غیرنظامیان و قطع دسترسی شهروندان به بیمارستان‌ها است. گزارش شده است که نیروهای ائتلافی سلاح‌های غیر انسانی، غیر قابل توجیه یا سمی مانند سلاح‌های اورانیوم ضعیف، بمب‌های خوشه‌ای و فسفر سفید مهمات در مناطق شهری و غیرنظامی بدون اقدامات حفاظتی برای به حداقل رساندن آسیب به شهروندان غیرنظامی را بکار برده‌اند. (گزارش ناظر حقوق بشر، ۲۰۰۳)

گزارش شده است که استفاده از این سلاحها باعث مرگ شمار زیادی از افراد غیرنظامی و همچنین تأثیرات بحرانی بر سلامت انسان حتی پس از جنگ شد. (تحقیقات جهانی)

همچنین میزان آلودگی سرب و جیوه به دلیل شمار زیادی از مهمات شلیک، هر کدام از آنها فلزات سنگین است و اثرات سمی شیمیایی به خوبی نشان داده شده در صورت جذب بدن انسان است. ضروری است که خطرات احتمالی استفاده از چنین سلاح‌ها به طور جدی مورد توجه قرار گیرد. در هر صورت، ائتلافی‌ها یک تعهد قانونی برای مقابله با خطرات بالقوه‌ای که خود در عراق حتی پس از جنگ ۲۰۰۳ ایجاد کرده‌اند دارا می‌باشند. (Global Access Scien-

(ce Source,2005)

گرچه امریکا اعلام کرده که بودجه فراوانی صرف بازسازی در عراق نموده است اما استفاده عمدی نیروهای آمریکایی در عراق پیامدهای هولناکی بر سراسر این کشور برجای گذاشته است. «که مطابق ماده ۵ کنوانسیون ژنو استفاده از آن ممنوع بوده و هر نوع سلاحی که بر محیط زیست و منابع آب تأثیر سوء بگذارد ممنوع می‌باشد. اما رویدادهای سال ۲۰۰۳ و استفاده از بمب‌های فسفوری و سلاح‌های شیمیایی و مواد آلوده به اورانیوم نتایج فاجعه باری در خصوص آلودگی محیطی داشت که حتی نتایج آن را با هیروشیما نمی‌توان مقایسه کرد. همچنین به گزارش دیده بان حقوق بشر و سازمان بهداشت جهانی این آلودگی‌ها رادیو اکتیو در جنوب، مرکز و حتی شمال عراق قابل اشاره است. (صدای افغان (آوا)، ۱۳۹۲)

پرونده جنایات جنگی آمریکا در عراق به خوبی قابل طرح نزد مجامع بین‌المللی است و آنچه آمریکا در فلوجه و حومه مرتکب شده، تحت عنوان «تسل کشی اتمی در فلوجه» به خوبی قابل پیگرد بین‌المللی است و در این زمینه تمامی مقامات ارشد سیاسی - نظامی آمریکا که مرتبط با این پرونده هستند، می‌توان تحت پیگرد قرار داد.

همچنین در خصوص تعهدات ایالات متحده در حفاظت از اموال فرهنگی چند سند حقوقی بین‌المللی وجود دارد. سند نخست کنوانسیون چهارم لاهه ۱۹۰۷ است که در ماده ۵۶ خود طرفین مخاصمه را مکلف می‌کند که از تخریب یا توقیف میراث فرهنگی و تاریخی و آثار هنری و علمی در حین مخاصمه مسلحانه خودداری کنند. چنانکه می‌دانیم مقررات لاهه ۱۹۰۷ جنبه عرفی دارند و جزء قواعد عرفی بین‌المللی محسوب می‌گردند؛ اما مشکل در اینجاست که کنوانسیون چهارم لاهه ۱۹۰۷ غارت و چپاول اموال فرهنگی را محکوم نمی‌کند بلکه تخریب آنها توسط اطراف مخاصمه یعنی نیروهای مسلح را ممنوع می‌داند که در بحث موزه ملی عراق موضوع تخریب مطرح نبوده است و این بحث تنها در مورد شهر تاریخی بابل مصداق دارد. از این رو باید به کنوانسیون مرجعه کنیم که اختصاصاً به بحث حمایت از اموال فرهنگی حین مخاصمات مسلحانه می‌پردازد و آن کنوانسیون ۱۹۵۴ لاهه در خصوص حمایت از اموال فرهنگی حین مخاصمات مسلحانه است. علی‌رغم اینکه بیشتر بحث این کنوانسیون جلوگیری از حمله متخاصمین به میراث فرهنگی یکدیگر در واقع به وسیله نیروهای مسلح آنهاست، در بند ۳ ماده ۴ دول متخاصم را مکلف می‌کند که مانع سرقت و تاراج اموال فرهنگی در زمان مخاصمه شوند و از آنها می‌خواهد که با اعمال پیشگیرانه خود، مانع چنین اعمالی شوند؛ یعنی دقیقاً تعهدی که آمریکا آن را نقض کرده است. ماده ۹ پروتکل دوم این کنوانسیون که

در سال ۱۹۹۹ ضمیمه آن شده است نیز از اشغالگر می‌خواهد که با توجه به مواد ۴ و ۵ کنوانسیون ۱۹۵۴، خروج، تخریب یا انتقال اموال فرهنگی را از سرزمین اشغالی ممنوع کند. نکته مهم در این بحث که تعهد ایالات متحده به حفاظت از موزه ملی عراق و شهر تاریخی بابل است عدم تصویب کنوانسیون ۱۹۵۴ و پروتکل‌های آن به وسیله ایالات متحده آمریکا در زمان وقوع این حادثه است. البته این کشور این کنوانسیون را در سال ۲۰۰۹ تصویب نموده ولی از تصویب پروتکل‌های آن تاکنون نیز خودداری کرده است. پروتکل اول کنوانسیون‌های ژنو ۱۹۷۷ نیز متذکر لزوم توجه متخاصمین و البته اشغالگر به میراث فرهنگی شده و ماده ۵۳ را به این بحث اختصاص داده است و حمله مستقیم و یا استفاده نظامی از میراث فرهنگی را ممنوع اعلام کرده است؛ اما چنانکه می‌دانیم ایالات متحده هیچ یک از پروتکل‌های اول و دوم ۱۹۷۷ کنوانسیون‌های ژنو را هم تصویب نکرده است. از این رو لازم است برای جستجوی تعهد آمریکا به حفاظت از موزه ملی عراق و مسئولیت این کشور در تخریب شهر تاریخی بابل از طریق رویه قضایی بین‌المللی و دکتترین، حقوق عرفی بین‌المللی را احراز نماییم.

اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی یوگسلاوی سابق در ماده ۳ خود تخریب عامدانه مؤسسات مذهبی، خیریه و آموزشی و میراث تاریخی، علمی و هنری را جزء جرائم قابل محاکمه در این دیوان می‌داند. این دیوان افرادی را به اتهام جرائم (International Tribunal, 1993) علیه اموال فرهنگی مورد محاکمه قرار داد که معروف‌ترین آنها میلوسویچ بود. (Case No.IT-99-37-I, 2002)

دیوان کیفری بین‌المللی نیز در بند ۲ ماده ۸ اساسنامه خود حمله (Milosevic) مستقیم قاصدانه به میراث فرهنگی را جنایت جنگی می‌داند. هیئت تجدیدنظر دیوان ماده ۱۹ کنوانسیون، (Tadic) کیفری بین‌المللی یوگسلاوی سابق در رأی معروف تادیچ ۱۹۵۴ لاهه در حمایت از اموال فرهنگی حین مخاصمات مسلحانه را جزء قواعد عرفی بین‌المللی شناسایی می‌کند. (-1,19- No. IT-94-1, 98, Para. 99) این ماده مقرر می‌دارد که در صورت وقوع یک مخاصمه مسلحانه غیر بین‌المللی در خاک یکی از دول عضو هر طرف مخاصمه حداقل باید قواعد کنوانسیون حاضر در خصوص احترام به اموال فرهنگی را رعایت نماید. از این رو بر اساس نظر هیئت تجدیدنظر دیوان کیفری بین‌المللی یوگسلاوی سابق در پرونده تادیچ می‌توان نتیجه گرفت که ماده ۴ کنوانسیون ۱۹۵۴ لاهه در خصوص ممانعت از سرقت و تاراج اموال فرهنگی جزء حداقل‌هاست و یک قاعده عرفی بین‌المللی محسوب می‌شود. (سند هولدن، ۲۰۰۵) هرگونه سرقت، غارت یا سوء استفاده و خرابکاری نسبت به اموالی که از نظر میراث فرهنگی هر ملت حائز اهمیت فراوان باشد، ممنوع است از

این رو تعهد ایالات متحده نسبت به حفاظت از موزه ملی عراق کاملاً مسلم است. (هنکرتز، ۱۳۷۸)

در خصوص تخریب شهر تاریخی بابل نیز چون این تخریب در زمان برقراری رژیم اشغال نظامی در عراق و توسط خود نیروهای آمریکایی اتفاق افتاده است، مسئولیت حقوقی ایالات متحده آمریکا حسب ماده ۵ کنوانسیون ۱۹۵۴ لاهه و همچنین قواعد حقوق بین‌الملل عرفی مسلم است و این کشور صراحتاً قواعد حقوق بشر دوستانه بین‌المللی را در این خصوص نقض کرده است. (لسانی، ۱۳۹۴) همچنین در عدم حفاظت از موزه ملی عراق پس از فتح شهر بغداد نقض تعهدات عرفی بین‌المللی است و موجب مسئولیت بین‌المللی این کشور است.

یافته‌ها

با توجه به اینکه اورانیوم رقیق شده و سلاح‌های مشابه منجر به آسیب‌های چندی به محیط زیست و مردم غیر نظامی می‌گردند و در واقع در آینده در اثر به کارگیری چنین سلاح‌هایی مناطقی از نقشه جغرافیایی حذف خواهند شد. (هیروشیما بغداد ۴ آبان ۹۸، ویستا نیوز) براساس قوانین بین‌المللی بر سلاح اورانیوم رقیق شده که شیمیایی و در عین حال اتمی است غیر قانونی است و از آنجایی که قابلیت تفکیک ندارد و درد و رنج بی‌فایده به بار می‌آورد و سالها پس از جنگ قربانی می‌گیرد استفاده از این سلاح‌ها در بیانیه اوت ۱۹۹۶ حقوق بشر در سازمان ملل متحد محکوم شد از سوی دیگر پارلمان اروپا در ژانویه ۲۰۰۱ استفاده از چنین سلاح‌هایی را منع کرد ولی ساخت آنها ممنوعیت اعلان نکرد. اورانیوم رقیق شده به عنوان یک زباله اتمی و فوق‌العاده سمی برای چند میلیارد سال محیط زیست را آلوده می‌سازد و منشا بسیاری از سرطان‌های لوسمی، تخریب سیستم، تولید مثل و تولدهای هیولایی و ژنتیکی است که غیرقابل ترمیم است. اورانیوم رقیق شده مرز مشخصی ندارد. (دیلی اکسپرس، ۱۹۴۵) همچنین نمونه‌های جمع‌آوری شده از مرکز و جنوب عراق که با اورانیوم ضعیف شده آلوده شده‌اند همه مورد مطالعه قرار گرفته‌اند. نمونه‌ها حاوی غلظت‌های بالا اورانیوم رقیق شده شده‌اند که بیش از حد استاندارد بین‌المللی می‌باشد. (Shafik, 2014)

بنا به تحقیقاتی که زیر نظر دانشکده پزشکی بصره انجام شده در سال ۱۹۹۴ از هر هزار کودک زنده‌ای که در بیمارستان بصره متولد شده‌اند ۴/۱ بیمار و ناقص بوده‌اند. دی اکسین‌ها، فیورن‌ها (که موادی سمی، پایدار در محیط و تجمع‌پذیر در بدن هستند) مواد ارگانیکی که به راحتی در هوا متصاعد می‌شوند، هیدروکربن‌ها و مواد سرطان‌زای بی‌شمار دیگر، با درجه

غلظت نگران‌کننده، در نمونه‌های تهیه شده از هوای پایگاه‌های آمریکایی در عراق وجود دارند. (صوابی، ۱۳۹۵)

براساس گزارشی که یونپ (برنامه محیط‌زیست ملل متحد) در سال ۲۰۰۷ میلادی منتشر کرده تنها در سال ۲۰۰۳ میلادی، آمریکایی‌ها بین هزار تا ۲ هزارتن اورانیوم فرسوده در عراق منفجر کرده‌اند. زمانیکه گلوله اورانیوم به هدف اصابت می‌کند، در مجاورت اکسیژن حرارت فوق‌العاده‌ای متصاعد می‌سازد (۵۰۰۰ درجه سانتی‌گراد) که موجب تبخیر ۱۰ تا ۱۰۰ درصد اورانیوم براساس نوع گلوله می‌شود. به این ترتیب هر گلوله‌ای که از یک تانک آبرام شلیک می‌شود بین ۱۰۰۰ تا ۳۰۰۰ گرم غبار تولید می‌کند. براساس تحقیقات لئونارد دیتز^۱ تنها ۵ میکرون از این عنصر معدل ۱،۳۶۰ rem یعنی ۳۰۰ بار بیشتر از حد مجاز برای کارکنان مراکز تولید انرژی هسته‌ای در طول یکسال می‌باشد. عناصر مولکولی غیر قابل حل و تخریب ناپذیر بعلاوه مخلوطی از رادیو نوکلئیدها Radionucléides در آتمسفر پراکنده می‌شوند. هنگامی که به زمین نشست می‌کنند، براحتی بحالت معلق در می‌آیند و توسط باد و باران تا دهها و حتی صدها کیلومتر پراکنده می‌شود: زمین، آب و مخازن آب زیر زمینی، گیاه و حیوانات (به بیماری‌هایی مشابه نزد انسان مبتلا می‌شوند)، و تمام اینها بدین معناست که زنجیر تولیدات کشاورزی و مواد غذایی کاملاً آلوده می‌شوند. آلودگی منطقه خلیج فارس و کشورهای همسایه طبیعتاً از چنین فاجعه‌ای در امان نیستند. نتایج چنین آلودگی در پی جنگ‌های پیاپی علیه یوگوسلاوی، افغانستان و عراق به دروازه‌های یونان رسیده است، به اسرائیل، عربستان سعودی، پاکستان، ترکیه، سوریه، لبنان، آلبانی، مقدونیه، فلسطین، ایران، ترکمنستان، ازبکستان، قزاقستان، چین و هند. امروز پیش بینی‌ها حاکی از این امر هستند که آلودگی اورانیوم رقیق شده به طرف نیمکره شمالی در حال گسترش است و به زودی تمام کره زمین را احاطه خواهد کرد. لذا توجه به آن به عنوان یک مسئله جهانی باید در دستور کار دولتمردان قرار گیرد و مورد توجه واقع گردد. (ژوئل پنوشه ۶ آبان ۹۸)

شیوع جنگ‌ها در منطقه خاورمیانه محیط زیست منطقه را در دراز مدت به خطر انداخته است و این در شرایطی است که حفاظت از محیط زیست یک مسئولیت بین‌المللی است. (موسوی، ۱۳۸۰، ۳۰-۲۰) در واقع هر سلاحی قبل از کاربرد و استفاده باید این چهار مرحله و تست را بگذراند و در واقع دلیل عدم مشروعیت استفاده از سلاح‌های اورانیوم تخریب شده که

¹ - Léonard Dietz

باعث نقض کنوانسیون حقوق بشردوستانه می‌شود این است که از بوته آزمایش چهار مرحله‌ای بیرون نیامده است :

الف) پس از پایان نبرد، سلاح‌ها نباید به فعالیت خود ادامه دهند. ب) آزمایش محیط زیست: سلاح‌ها نباید به طور نامطلوب برای محیط زیست مضر باشند. ج) آزمایش سرزمینی: سلاح‌ها نباید خارج از میداین جنگ استفاده شوند. د) تست انسانی: اسلحه‌ها نباید به باعث کشته و زخمی شدن انسانها شوند.

مدافع حقوق بشر و حقوقدان بین‌المللی، کارن پارکر، اثبات کرد که اورانیوم رقیق شده چهار مورد یاد شده بالا را نقض می‌نماید. و لذا یک سلاح "سمی" غیرقانونی است. با تلاش‌های مداوم کارن پارکر، یک کمیسیون فرعی حقوق بشر در سازمان ملل در سال ۱۹۹۶ مشخص کرد که اورانیوم رقیق شده سلاحی برای کشتار جمعی است که نباید مورد استفاده قرار گیرد. (Leuren Moret, 2011) همچنین طبق تعریف ماده ۸ اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی تعریف گردیده و در بند ۲۰ این ماده مقرر شده به کارگیری سلاح‌های پرتابه، مواد و روش‌های رزمی که به طور طبیعی ایجاد جراحات مضاعف و درد و رنج غیر ضروری غیرقابل کنترل نماید و ناقض قوانین بین‌المللی باشد ممنوع است. (رضایی، جنگاوران)

این سلاح‌ها آشکارا قانون بشردوستانه را نقض می‌کنند، حتی در صورت عدم وجود معاهده خاصی که مانع استفاده آنها شود. تخلفات مربوط به استفاده از سلاح‌ها به اندازه کافی قابل مجرمانه است که می‌تواند در زمره جنایات جنگی یا جنایات علیه بشریت طبقه بندی شود. این امر مسئولیت قانونی و مجازات‌های کیفری و جبران خسارت منصفانه را برای استفاده کنندگان آن به دنبال خواهد داشت. پس از درگیری آمریکا، انگلیس و سایر کشورها در جنگ‌ها در خلیج فارس و بالکان، اورانیوم تهی شده (DU) به یک موضوع سیاسی - زیست محیطی مشاجره انگیز تبدیل شد. بمب‌های فوسفوری: بمب‌های فوسفوری در گذشته توسط نیروهای انگلیسی و آمریکایی در عراق مورد استفاده قرار گرفت و با وجود آنکه زخم‌های بسیار شدید و ناهنجاری روی بدن قربانیان ایجاد می‌کند. بر اساس معاهده ۱۹۸۰ ژنو، نباید از فسفر سفید به عنوان سلاح در مناطق غیر نظامی استفاده کرد؛ اما هیچگونه مانع و قانون بین‌المللی در برابر استفاده از این سلاح به عنوان یک پوشش برای پنهان کردن فعالیتها و تحرکات نظامی یا مشخص کردن یک منطقه وجود ندارد. اما "چارلز هی من"^۱ کارشناس امور نظامی و افسر بازنشسته ارتش انگلیس

¹ - Charles Heyman

می‌گوید: "در صورت استفاده تعمّدی از فسفر سفید علیه مردم یا گروهی از افراد، بررسی این امر به لاهه منتهی می‌شود. فسفر سفید می‌تواند به عنوان سلاح کشتار جمعی به شمار بیاید. قطرات فسفر در صورت تماس پوست را خواهد سوزاند". این بمب‌ها هنگام انفجار زخم‌های بسیار عمیقی را در کسانی که در معرض آن قرار بگیرند ایجاد می‌کند و همچنین با انفجار این بمب‌ها، تک تیراندازان و کسانی که تله‌های انفجاری را از دور کنترل می‌کنند، مجبور می‌شوند پناه بگیرند.

فسفر سفید؛ پوشش شیمیایی فعالیت‌های نظامی که می‌تواند تا استخوان را بسوزاند و هنگام قرار گرفتن در معرض اکسیژن به رنگ زرد می‌سوزد و دود غلیظی ایجاد می‌کند. این ماده برای ایجاد پوشش جهت انجام فعالیت‌های نظامی یا سوزاندن استفاده می‌شود، که می‌تواند به عنوان سلاحی برای ایجاد زخم‌های و سوختگی‌های بسیار خطرناک و عمیق مورد استفاده قرار بگیرد. سوختگی با فسفر معمولاً از نوع درجه ۲ یا ۳ می‌باشد و تا هنگامی که فسفر از روی محل تماس برداشته نشود به سوزاندن ادامه می‌دهد و رسیدن این ماده به استخوان مسئله‌ای عجیب نیست. (صالحی، ۱۳۹۵) در نبرد نخست فلوجه در آوریل ۲۰۰۴ نیروهای آمریکایی از فسفر سفید به عنوان جنگ افزاری آتش‌زا برای مقابله با شورشیان استفاده کردند. در نتیجه این نبرد فلوجه کاملاً نابود شد.

طبق آمارهای کمیساریای عالی سازمان ملل برای پناهندگان، ۴/۴ میلیون عراقی تا پایان ۲۰۱۵ آواره شده‌اند (HNNHCR, 2015) و این در حالی است که تا امروز دولت ایالات متحده از میان ۲ میلیون متقاضی پناهندگی عراقی در سطح جهان تنها به ۸۴۰,۰۰۰ نفر پناهندگی داده است. (global veiw, 2007) همچنین در طی جنگ عراق از مارس ۲۰۰۳ تا دسامبر ۲۰۰۷ به مقدار حداقل ۱۴۱ میلیون متر مکعب گاز دی‌اکسید کربن تولید شد که بیش از ۶۰ درصد مقدار کل تولید شده توسط کشورهای دیگر است. برآورد انتشار گازهای گلخانه‌ای ناشی از مبارزه با شدت سوخت، آتش سوزی‌های نفتی و افزایش گازهای گلخانه‌ای، رونق مصرف سیمان به عنوان یکی از بزرگترین منابع صنعتی انتشار گازهای گلخانه‌ای به دلیل تلاش‌های بازسازی و نیازهای امنیتی و استفاده سنگین از مواد منفجره و مواد شیمیایی است. (Kretzma- mn, 2008) که انتشار گازهای گلخانه‌ای، طبق رژیم حقوقی تغییرات آب و هوایی و پروتکل کیوتو و توافق پاریس خلاف می‌باشد. هر چند که دلیل فقدان تعهد در زمینه ممنوعیت مطلق انتشار گازهای گلخانه‌ای، ناتوان از اثبات نقض تعهد است. (همچنین، نظام مذکور به دلیل خروج موضوعی

مسئله خسارت از معاهدات مربوطه، بالأخص در توافق پاریس، قادر به حل مسئله جبران خسارت نیز نیست. اما این نافی مسئولیت اخلاقی نمی باشد. (سلیمی ترکمانی، ۱۳۹۷)

اما هیچگاه چیزی در این مورد گزارش نمی‌شود چرا که عملیات‌های نظامی خارجی با توجه به قوانین آمریکا و کنوانسیون تغییرات آب و هوایی سازمان ملل از ارائه گزارش معاف هستند. طبق گزارش باری ساندرز در ۱۹ مارس ۲۰۰۸، در پنجمین سالگرد جنگ عراق، بین سالهای ۲۰۰۳-۲۰۰۷، جنگ حداقل ۱۴۱ میلیون متریک تن دی اکسید کربن معادل، بیش از یک سال در ۱۳۹ کشور جهان آزاد شد. (sanders,2009)

همچنین مردمی که در معرض شن و ماسه در بغداد قرار گرفته‌اند اثراتش کمتر از آلودگی با اورانیوم رقیق شده نمی‌باشد. (Al-Dabbas,2012) ذرات شن و ماسه در عراق دارای مواد سمی هستند علی‌الخصوص ماسه‌های بیابان‌ها این گرد و غبار به شهرها می‌رسد به عنوان طوفان- های گرد و غبار که در بیشتر شهرهای عراق تأثیر می‌گذارد. (Maitham,2012) آلاینده‌های فلزی به شدت در شهرهای عراق مانند بصره و فلوچه مشاهده شده که منجر به نقص مادرزادی در عراق منتهی گردیده وجود فلزاتی نظیر سرب (Pb) و جیوه (Hg) فلزات اصلی همراه با اورانیوم شناسایی شدند. (Sabbak,2012)

گزارش شده است که در چندین مکان در عراق اورانیوم رقیق شده وجود دارد و در خاک می‌تواند منجر به انباشت در زنجیره غذایی شود و توسط انسان مصرف می‌شود. (Rasheed,2013) برنامه محیط زیست سازمان ملل وجود "اورانیوم ضعیف شده" در بیابان‌های جنوب عراق را تأیید کرد.

بسیاری از سربازان ارتش آمریکا پس از بازگشت از عراق به بیماری‌های مختلف ریوی و قلبی مبتلا شده‌اند. بسیاری از این سربازان هم اکنون شکایت از سازمان‌های اجیر شده ارتش آمریکا از جمله هالبرتون که دیک چینی^۱ وزیر دفاع سابق آمریکا مدیر عالی‌رتبه اجرایی آن است را پیگیری می‌کنند. این سربازان که به دلیل سهل‌انگاری این مقامات دولتی به بیماری مبتلا شده‌اند می‌توانند از این مقامات تقاضای غرامت کنند. همچنین «آلاینده‌های ناشی از جنگ آمریکا با عراق تا چه اندازه می‌تواند با عبور از مرزهای کشورهای همجوار عراق ایران را تهدید نماید. مواد آلاینده‌ای که آمریکایی‌ها در عراق برجای گذاشتند در عین خطرناک بودن، از پایداری بسیار بالایی در محیط برخوردارند. به طوری که اگر این آلاینده‌ها به شیوه علمی

¹ - Dick Cheney

جمع‌آوری و دفع نشوند تا ۱۰۰ سال دیگر هم در محیط باقی می‌مانند. اسفبارتر اینکه این آلاینده‌ها با باران، باد و طوفان شن برای سالیان طولانی وارد کشورهای همجوار از جمله ایران و کشورهای همسایه می‌شود. (صوابی، ۱۳۹۵)

همچنین آمریکا تعهدات زیست محیطی و پاکسازی خود را در این کشور به انجام نرسانیده است و اورانیوم رقیق شده خود تبدیل به سلاحی دیگر شده و در شرایطی زیست محیطی خاص بار دیگر عمل می‌نماید و نه تنها مردم این کشور با آن دست به گریبان هستند بلکه تبدیل یک مسئله جهانی تبدیل گردیده است. همچنین برخی از افراد و شرکتها در جریان جنگ عراق در سال ۲۰۰۳ با بهانه بازسازی سود بردند و مدیریت منابع طبیعی عراق و احیای محیط زیست و حفاظت از تنوع زیست محیطی را با عناوینی نظیر بشر دوستی و بازسازی بعد جنگ برعهده گرفتند. (Bridget Guarasci, 2017) آمریکایی‌ها قبل از خروج از عراق با تصویب قانون ۱۰۰ برمر (این دستورات بر خلاف نص صریح قوانین بین‌المللی از جمله کنوانسیون-های لاهه، و حتی دستورالعمل خود ارتش آمریکا، نه تنها قوانین رسمی کشور عراق را تغییر می‌داد، بلکه هیچ دولت منتخبی در عراق هم اختیار تغییر این دستورالعمل‌ها را نداشت). طبق ماده ۸۱ این قانون، کشاورزان عراقی اجازه نداشتند بذره‌های گونه‌های حفاظت شده یا هر گونه‌ای بذری را کشت مجدد کنند. این دستور همچنین مردم عراق را از ذخیره بذر منع می‌کرد و تنها به آنها اجازه می‌داد بذرهایی را بکارند که از توزیع‌کننده‌های مجاز آمریکایی دریافت کرده‌اند شرکت‌هایی نظیر مونسانتو و این یعنی وابستگی کشاورزی عراق. (مشرق نیوز، ۱۳۹۵ کد خبر، ۵۷۵۷۲۴)

نتیجه‌گیری

مخاصمات مسلحانه بین‌المللی یکی از عوامل آلودگی و تخریب محیط زیست می‌باشد که با به کارگیری سلاح‌هایی نظیر فسفر سفید، اورانیوم رقیق شده و بمب‌های خوشه‌ای محیط زیست را به صورت خصمانه آسیب وارد می‌سازد. بمباران چاه‌ها، سکوها و لوله‌های نفتی، رها کردن حجم گسترده‌ای از نفت در دریاها، بمباران سدها، نیروگاهها و کارخانجات تولید مواد شیمیایی و سایر مراکز خطرناک باعث تخریب محیط زیست و آلودگی‌های جبران‌ناپذیری در سطح وسیع، شدید و پایدار می‌شود. حقوق محیط زیست بین‌المللی و مخاصمات مسلحانه به منظور حفاظت از محیط زیست در مقابل این قبیل آسیب‌ها و آلودگیها، اصول و مقرراتی را

پیش‌بینی نموده است. برخی از این اصول مانند اصل ۲۶ اعلامیه استکهلم و اصل ۲۴ اعلامیه ریو غیرالزام‌آور و بعضی دیگر از قبیل اعلامیه ۱۸۹۹ لاهه، پروتکل ۱۹۲۵ ژنو، کنوانسیون ۱۰ آوریل ۱۹۷۲ و ۱۳ ژانویه ۱۹۹۳ پاریس و انمود می‌باشد.

حمله گسترده آمریکا و متحدین‌اش در سال ۲۰۰۳ به عراق با بهانه مبارزه با تروریسم و سلاح‌های کشتار جمعی و استقرار دموکراسی آغاز گردید. طبق کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو دولت‌ها موظف بر رعایت و نظارت بر اصول آن در مخاصمات مسلحانه می‌باشند. صرفنظر از مشروعیت و یا عدم مشروعیت اشغال عراق در چارچوب حقوق بین‌الملل کیفری رفتار اشغالگران و تخلفات آشکار آنان منجر به پیامدهای سنگین اقتصادی، اجتماعی انسانی و زیست محیطی گردید. ایالات متحده در این نبرد با استفاده از اورانیوم رقیق شده و فسفر سفید و بمب‌های خوشه‌ای آسیب‌های جدی به محیط زیست عراق و حتی منطقه وارد ساخت که آثار آن تا سالین سال قابل مشاهده خواهد بود. وجود سه هزار کامپیوتر بر جای مانده در جنگ و عدم دفع زباله‌های ناشی از آن، آسیب‌های وارده به میراث فرهنگی به عنوان بخشی از محیط زیست و آب خاک و کشاورزی و هوا و تخریب و قتل و گسترش ناامنی و خشونت در این کشور آمریکا را با مسئولیت مدنی و بین‌المللی و حتی کیفری مواجه ساخته است آنان با به کارگیری تکنیک‌های ترکیبی موج دومی و سومی پیامدهای سنگینی را بر این کشور تحمیل نمودند.

آمریکاییان در تخریب زیر ساخت‌های عراق مرتکب جنگ و جنایت علیه بشریت شده‌اند و با تحمیل قطعنامه ۶۸۷ و تحریم عراق که یکی از پیامدهای آن مرگ ۵۰۰ هزار نوزاد بود در صدد نابودی ملت عراق و نسل کشی گردیدند که باید در دادگاه‌های صالح تحت پیگیری و مجازات قرار گیرند. همچنین طبق ماده ۲ مشترک کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو حتی اگر حالت جنگی توسط یکی از طرفین به رسمیت شناخته شود قابل اجراست. همچنین آمریکایی‌ها با زیر پا گذاشتن کنوانسیون‌های ۱۹۵۴ لاهه در زمینه حفاظت از میراث فرهنگی تعهدات خود را نقض نموده و با عنایت به قطعنامه ۱۴۸۳ مورخ ۲۰۰۳ شورای امنیت سازمان ملل می‌توان نتیجه گرفت که تعهدات کنوانسیون ۱۹۵۴ لاهه نسبت به میراث فرهنگی یک تعهد عام الشمول بوده و ملزم به رعایت آن می‌باشد. به ویژه که تجارت و فرهنگ عراق از سال ۱۹۹۰ آن را برای دولت‌ها ممنوع اعلان کرده است. در سال ۲۰۰۳ و ۲۰۰۷ مجمع عمومی و یونسکو و شورای حقوق بشر اعلان نمودند که همه دولت‌ها در زمینه تخریب میراث فرهنگی مسئولیت

دارند. از طرفی با یک نگاه دیگر می‌توان یکی از اهداف آمریکا را ایجاد جزایر کوچک و مبتنی بر دموکراسی و لیبرالیستی به جای تمدن عراق در جهت طرح خاورمیانه بزرگ صورت گرفت. براساس کنوانسیون‌های ۱۸۹۹ و ۱۹۰۷ لاهه و ۱۹۵۴ در زمینه مخاصمات مسلحانه به عنوان بخشی از حقوق جنگ اشغالگران نه تنها مسئول فعل و ترک فعل مأمورین خود می‌باشند بلکه مسئول جلوگیری از نقض حقوق بشر و حقوق بشردوستانه بین‌المللی نیز توسط دیگران می‌باشند. لذا آمریکاییان و نیروهای ائتلافی در این زمینه مسئولیت قانونی و اخلاقی داشته‌اند ولی به تعهدات خویش عمل ننمودند و لذا مسئولین و فرماندهان نظامی آمریکا در عدم انجام اقدامات لازم دارای مسئولیت کیفری می‌باشند. ارتکاب شکنجه و اعمال خشونت نیز طبق قطعنامه ۱۸۲۰ در سال ۲۰۰۸ ارتکاب خشونت جنسی را از مصادیق بارز جنایت جنگی مطرح شد چرا که این خشونت مانعی در برابر استقرار صلح و امنیت بین‌المللی بود و باید از عفو عمومی پس از جنگ کنار گذاشته شود و لذا در زمره جنایت علیه بشریت و جنایت جنگی محسوب می‌شود. از دیگر موارد و تخلفات آشکار مورد بحث در این پژوهش ایجاد حفظ نظم و خشونت و هرج و مرجی بود که به وسیله گروه‌های تروریستی در عراق ایجاد و باعث قتل و عام آنها توسط داعش شد که مسئولیت کیفری نیروهای آمریکایی را به دنبال دارد. آمریکاییان با کاربرد سلاح‌هایی نظیر اورانیوم رقیق شده منجر به نابودی تدریجی و بی‌صدا و خاموش مردم این کشور تا چند نسل گردیده‌اند و این مطلب نیز بر مسئولیت و جنایات ارتكابی از سوی آمریکاییان افزوده خواهد شد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع فارسی

کتب

- بلدسو، رابرت (۱۳۷۵)، فرهنگ حقوق بین‌الملل، ترجمه آقایی، بهمن، چاپ اول، تهران، انتشارات گنج دانش
- راجرز، پل مالرب، (۱۳۸۲)، قواعد کاربردی حقوق مخاصمات مسلحانه، ترجمه، کمیته ملی حقوق بشردوستانه، انتشارات امیرکبیر، چاپ اول
- رابرتسون، جفری (۱۳۸۳)، جنایات علیه بشریت، گروه پژوهشی ترجمه، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، زیر نظر میرمحمد صادقی، حسین، مشهد، چاپ اول
- ژانماری هنکرتز و همکاران (۱۳۸۷)، حقوق بین‌المللی بشردوستانه عرفی، مترجم: دفتر امور بین‌الملل قوه قضائیه جمهوری اسلامی ایران کمیته صلیب سرخ، جلد اول، باپ اول، انتشارات مجد
- زینب یوسفی، سیامک زندی (۱۳۹۲)، تعهدات زیست محیطی بین‌المللی، چاپ اول، تهران، انتشارات خرسندی
- سلیمی ترکمانی، حجت (۱۳۹۷)، از مسئولیت حقوقی دولتها تا مسئولیت اخلاقی آنها در زمینه مقابله با تغییرات آب و هوایی، مطالعات حقوقی دوره دهم، شماره ۲، تابستان
- سید علی آزاد حسینی، مهرداد محمدی (۱۳۹۳)، حمایت از محیط زیست در مخاصمات مسلحانه از منظر حقوق بین‌الملل، انتشارات پژوهش‌های حقوقی شهردانش، چاپ اول
- ضیایی بیگدلی، محمدرضا (۱۳۹۲)، حقوق بین‌الملل بشردوستانه، انتشارات گنج دانش، چاپ دوم
- عباس پورهاشمی، بهاره ارغند (۱۳۹۲)، حقوق بین‌الملل محیط زیست، انتشارات دادگستر، چاپ اول
- کیس، آکساندر چارلز (۱۳۷۹)، حقوق محیط زیست، ترجمه محمد حسن حبیبی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران
- موسوی، سید فضل اله (۱۳۸۰)، حقوق بین‌الملل محیط زیست، نشر میزان، جلد اول
- واژه نامه آمار محیط زیست سازمان ملل متحد در سال ۱۹۷۷ (۱۳۸۴)، ترجمه رفیع فر، کتایون، انتشارات روناس، تهران

مقالات

- قوام آبادی رضانی، محمدحسین (۱۳۹۰)، تحقیقات حقوقی، زمستان، ضمیمه شماره ۵۶
- لسانی، سید حسام‌الدین (۱۳۹۴)، حمایت حقوق بین‌الملل از میراث فرهنگی و تاریخی در زمان اشغال نظامی با تأکید بر مسئولیت ایالات متحده آمریکا در دوران اشغال نظامی عراق، مطالعات حقوقی، دوره هفتم، شماره ۳، پاییز

خبرگزاری

- آلبر کامو در فردای هیروشیما، روزنامه مبارزه، ۸ اوت ۱۹۴۵
- ژوئل پنوشه، مترجم حمید محوی، هیروشیما بغداد، ویستا ۶ آبان ۹۸
- دیلی اکسپرس (۱۹۴۵)، هیروشیما؛ انقلاب علمی، ۵ سپتامبر
- خبرگزاری صدای افغان (آوا) (۱۳۹۲)، اثر جنگ افزارهای آمریکا در عراق شدیدتر از بمباران

هیروشیما

- صالحی، شهاب (۱۳۹۵)، سلاح‌های نوین و هوشمند، بلاگفا
- صوابی اصفهانی (۱۳۹۵)، دود زباله‌های نظامی آمریکا در چشم محیط زیست منطقه، همشهری آنلاین
- عصرایران، کدخبر ۱۴۰۲۶، ۶۰ آبان ۱۳۸۵
- مشرق نیوز (۱۳۹۵)، جنایتی بالاتر از بمب اتم که آمریکا بر سر عراق آورد، کد خبر ۵۷۵۷۲۴

English Resources

Book

- Sanders, Barry (2009), *The Green Zone: The Environmental Costs of Militarism*
- UNHCR. (2016), **Global Trends: Forced Displacement in 2015**, 18 July 2

Articles

- Al-Dabbas .Moutaz Al-Khafaji, Raad. (2012), **Some Geochemical, textural and Radioactive Characteristics of the Sandstorms Loads Blown over Baghdad and Ramadi Cities**, Middle Iraq. Iraqi journal of science, Proceeding of the 1st Conference on Dust Storms and their environmental effects, 17-18 Oct
- Al-Sabbak M, Sadik Ali S, Savabi O, Savabi G, Dastgiri S, et al. (2012). **Metal contamination and the epidemic of congenital birth defects in Iraqi cities. Bulletin of Environmental Contamination and Toxicology**, Volume 89, Issue 5, November

- Johnson, D.L., S.H. Ambrose, T.J. Bassett, M.L. Bowen, D.E. Crummey, J.S. Isaacson, D.N. Johnson, P. Lamb, M. Saul, and A.E. Winter-Nelson.(1997), **Meanings of environmental terms**, Journal of Environmental Quality 26
- Kretzmann. Steve. (March 19, 2008), **Separate Oil and State see site : Oli change international, Blog Post Maitham AS, Mahdi SA-R, Abdulrahim E.(2012)**, Assessment of toxic and carcinogenic elements in dust and soil in Baghdad city and their effects on the distribution of some diseases. Iraqi J Sci Special Issue 53
- Rasheed Hadi. Nsireen (2013), **The spatial Distribution for the Radiation pollution in Iraq**, Journal of Research Diyala humanity. Issue: 57
- Shafik SS. **Study and measurements of the uranium and amorphous crystals concentrations in urine samples of breast cancer female patients**, Iraqi J Physics 2014;12(25)

Site

- Guarasci. Bridget. (April 23, 2017),**Environmental Rehabilitation and Global Profiteering in Wartime Iraq** see: https://watson.brown.edu/cost-sofwar/files/cow/imce/papers/2018/Guarasci_Environmental%20Profiteering%20in%20Iraq%2C%20April%2023%202018%20.pdf
- Moret. Leuren,(2011), **Depleted Uranium: The Trojan Horse of Nuclear war**, VOLTAIRE NETWORK , BERKELEY (USA)
- <https://jangavarani.ir>
- Global Views,(2007),**Iraqs refugees by Nolan foreign policy Association features**, resource library, 12 June

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی